

Мотрэнка Таццяна Аляксандраўна

выкладчык кафедры беларускай
і замежнай літаратуры
Беларускі дзяржаўны педагагічны
ўніверсітэт імя Максіма Танка
г. Мінск, Беларусь

Tatsiana Motrenka

Lecturer of the Department of Belarusian
and Foreign Literature
Belarusian State Pedagogical University
named after Maxim Tank
Minsk, Belarus
t.motrenka@gmail.com

ВЕРЛІБРЫ-ІНСАЙТЫ МАКСІМА ТАНКА Ў АПОШНІХ КНІГАХ ПАЭТА:
ФАРМАЛЬНА-ЗМЕСТАВЫЯ АСПЕКТЫ

VERS LIBRES-INSIGHTS BY MAXIM TANK IN THE POET'S LAST BOOKS:
FORMAL AND CONTENT-RELATED ASPECTS

У артыкуле разглядаецца адметная частка верлібравай спадчыны Максіма Танка – свабодныя вершы лаканічнай формы са скандэнсаваным зместам, што сталі прыкметнай з’явай у апошніх кнігах паэта. Аўтар звяртае ўвагу на характэрныя рысы іх кампазіцыі, сінтаксічнай арганізацыі, інтанацыйнай афарбоўкі, ідэйна-сэнсавай дамінанты, на падставе якіх вылучае асобную разнавіднасць свабоднага верша ў творчасці Максіма Танка – верлібры-інсайты.

К л ю ч а в ы я с л о в ы: *афарыстычнасць; верлібр-інсайт; лаканічная форма; свабодны верш; скандэнсаваны змест.*

The article discusses a distinctive part of Maxim Tank's *vers libres* heritage – free-verse poems of a laconic form with condensed content, which became a noticeable phenomenon in the poet's last books. The author of the article draws attention to the characteristic features of their composition, syntactic organization, intonational colouring, the idea and the semantic dominant, on the basis of which a separate kind of free-verse in Maxim Tank's heritage is identified – *vers libres-insights*.

Key words: *aphoristic character; vers libres-insights; laconic form; free-verse poem; condensed content.*

У гісторыі нацыянальнага слоўнага мастацтва імя Максіма Танка цесна звязана з укараненнем верлібра на беларускай паэтычнай глебе. Класік роднай літаратуры адным з першых сярод айчынных паэтаў XX ст. зрабіў свабодны верш неад'емнай часткай свайго творчага інструментарыю.

Айчынны літаратуразнаўчы дыскурс характарызуецца багатым вопытам асэнсавання ідэяна-зместавых і фармальна-стылістычных асаблівасцей свабоднага верша М. Танка. У розных аспектах іх даследавалі А. К. Кабаковіч, У. В. Гніламёдаў, В. П. Рагойша, У. Ю. Верына, В. У. Ярац і інш. Аднак па-ранейшаму верлібры беларускага творцы застаюцца перспектыўным аб'ектам навуковага аналізу, у прыватнасці, нерыфмаваныя вершы падкрэслена лаканічнай формы са скандэнсаваным зместам. Верлібры абмежаванага аб'ёму ў творчасці М. Танка пачалі з'яўляцца яшчэ ў пачатку 1980-х гг., аднак у апошніх кнігах паэта («Збор калосся», «Мой каўчэг» і «Errata») яны сталі прыкметным феноменам, які адрозніваецца не толькі формай, але таксама адметнымі зместам і эстэтыкай.

Па словах У. Ю. Верынай, менавіта «верлібры Максіма Танка замацавалі ў беларускай традыцыі гэтую форму, як “верш-развагу, верш-роздум”» [1, с. 15]. Падобныя азначэнні падкрэсліваюць працэсуальны характар твораў, што выліваецца ў магчымасць паэтапна назіраць за ходам думкі паэта, быць сведкай нараджэння высновы. А нагоды для роздумаў паэту заўсёды давала само жыццё: «Хіба няма нічога цяжэйшага,/як час...» [2, с. 779], «Часамі думаю:/Ці не спазніліся/Мы свет перарабляць?» [2, с. 736]. Як правіла, такія вершы не адрозніваюцца лаканічнасцю: М. Танк не грэбуе доказамі, не шкадуе мастацкіх дэталей, шчодро сыпле сінтаксічнымі канструкцыямі, якія робяць верш адначасова свабодным, эстэтычна раскутым і арганізаваным у гарманічнае адзінства.

Але сярод верлібравай спадчыны Максіма Танка ў адметную групу вылучаюцца творы сціслай формы ў спалучэнні са скандэнсаваным зместам. Фактычна верш такога кшталту ўяўляе сабой адзін лаканічны выраз, як у наступным прыкладзе: «Каб лягчэй было ў дарозе,/Трэба на ўсіх указальніках/замест кіламетраў/Напісаць:/“Ідзіце!/Не аглядайцеся,/Бо жыццё яшчэ – /Перад вамі”» [2, с. 840]. З тэксту твора поўнасцю выключаны працэс роздумаў над праблемай, мы бачым толькі вывад аўтара, яго паэтычнае адкрыццё, таму падобныя вершы ўмоўна можна назваць *верлібрамі-*

інсайтамі. Гэтае адрозненне мініяцюрных верлібраў ад класічных танкаўскіх відавочна ўплывае на іх успрыманне і разуменне, пашырае сэнсавыя межы свабоднага верша.

У перакладзе з англійскай мовы *insight* азначае ‘праніклінасць, разуменне’. У інтуітывісцкай тэорыі пазнання інсайтам называюць акт непасрэднага спасціжэння, азарэння; у гештальтпсіхалогіі – раптоўнае разуменне, якое не выводзіцца з мінулага вопыту суб’екта [3]. Матывавана сць абранай намі ўмоўнай назвы для лаканічных верлібраў М. Танка грунтуецца на абодвух варыянтах тлумачэння тэрміна. У некаторых выпадках аўтар сам быццам нечакана спасцігае ісціну без папярэдніх пакутлівых разважанняў: *«Мне нават цяжка/Пералічыць/Усе свае грахі,/Пралікі./Толькі што яны/У па-раўнанні/З тваімі,/Створца Чалавека?»* [2, с. 861]. У іншых вершах выснова гучыць як падсумаванне вопыту паэта, але чытача пабуджае да раптоўнага разумення: *«Маўчанне/Ніколі не было/І не будзе золатам: Яно – або/у шмат разоў даражэйшае./Або – нічога не вартае»* [2, с. 789]. Зрэшты правесці выразную мяжу паміж тымі творамі, у якіх аўтар перажывае ўласны момант азарэння, і тымі, дзе такая магчымасць дэлегіруецца адрасанту, складана: вырашальнае значэнне маюць рэцэптыўныя навыкі чытача і яго эстэтычны вопыт.

Сярод прыкмет, наяўнасць якіх дазваляе назваць верлібр М. Танка інсайтам, у першую чаргу адзначым адметнасці сінтаксічнай арганізацыі. Адна з іх заключаецца ў немагчымасці вылучыць у творы цытату, завершаную на ідэйным узроўні. Такая сітуацыя назіраецца нават тады, калі верш складаецца больш чым з аднаго сказа. Увесь твор уяўляе сабой цэльнае афарыстычнае выказванне або азарэнне, справакаванае назіраннем ці успамінам. Другая адметнасць датычыцца нюансаў выкарыстання сродкаў паэтычнага сінтаксісу. У верлібрах-інсайтах у адрозненне ад аб’ёмных варыянтаў свабоднага верша М. Танка рэдка выкарыстоўваюцца сінтаксічныя фігуры, якія павялічваюць аб’ём выказвання. У выпадку выключэнняў верш цалкам складаецца з разгорнутай сінтаксічнай канструкцыі ў межах 8–10 радкоў. Гэта можа быць, напрыклад, сказ з шэрагам аднародных членаў, аформленых з дапамогай анафары ці полісіндэтона або антытэза, як у наступным прыкладзе, дзе М. Танк адкрывае для сябе дваістую сутнасць рыфмы: *«Ты можаш быць/І мікельанджэлаўскім/Ударам кулака/У ашчэр/Яго славу тага “Сатыра”./І можаш быць/Тым фігавым лістком,/За якім еўнухі/Скрываюць сваю немач»* [2, с. 898]. У выпадку з верлібрамі-інсайтамі выкарыстанне сінтаксічных фігур павелічэння аб’ёму неабходнае не для таго, каб прадэманстраваць працэс развіцця думкі, а вобразна прадставіць вынік разваг, паэтычнае адкрыццё, зрабіць выснову пераканаўчай.

У кампазіцыйным плане верлібры-інсайты таксама адметныя. Часцей за ўсё верш умоўна ці граматычна можна падзяліць на дзве часткі: адна з іх змяшчае вобраз-ілюстрацыю, другая – кароткі вывад-азарэнне паэта. Часта вобраз, які арганізуе змест твора, служыць не столькі для ілюстрацыі думкі аўтара, колькі для падтрымання сувязі паэтычных разваг з жыццёвай

праўдай. Прычым вобраз у такіх вершах, як правіла, пазбаўлены відавочнай метафарычнасці, ён падаецца прыземленым, літаральным: *«Мальшы,/убачыўшы сябе ў люстэрку,/Шукае,/Што на другім баку?//А я, дзівак, не здагадаўся/Ніколі пацікавіцца,/Што за слязамі, радасцю,/Спагадаю, усмешкай,/Непрыязню і дружбай/Адбілася/На тым баку/Люстэрка»* [2, с. 854] («Другі бок люстэрка»). Канкрэтна-прадметны вобраз з першага сказа ўжо ў другім трансфармуецца ў шматвектарны ўмоўна-асацыятыўны, разлічаны «на веды, жыццёвую дасведчанасць успрымальніка паэзіі, магчымасці яго лагічна-вобразнага мыслення» [4, с. 111]. Люстэрка можна атаясамліваць і з сэрцам чалавека сталага веку, на якім пакінулі адбітак усе старонкі біяграфіі, і з яго духоўным вопытам. Вобраз таксама можа накі-роўваць і да асацыяцый з чыстым аркушам, на якім жыццё піша сваю карціну. Кантрасная аснова паэтычнага выразу падкрэслівае адчуванне страчанага часу, раптоўнасць азарэння творцы, які прыпазніўся шукаць свой адбітак на другім баку люстэрка.

Кантраснасць пісьма ў мініяцюрных верлібрах М. Танка выяўляецца праз сутыкненне вобразных пластоў, паміж якімі палягае бездань у эмацыйна-экспрэсійным і семантычным планах: *«Уважна сочым,/Каб мальшы,/Пачынаючы хадзіць,/Не спатыкнуўся,/Хоць гэта ў яго ўзросце,/Не ўзброенаму ні ведамі,/Ні ўладаю,/Яшчэ нічым/Не пагражае свету»* [2, с. 849]. У гэтым нешматслоўным вершы побач апынуліся ненадзейныя крокі дзіцяці, які, ледзь спатыкнуўшыся, ужо выклікае «охі» перапалоханых родзічаў; і такія ж ненадзейныя, але пры гэтым лёсавырашальныя крокі «ўзброеных» дарослых, за якімі далёка не ўсе сочаць уважліва, але наступ-ствы гэтых крокаў закранаюць жыццё кожнага. Паэт выводзіць вобразы рознага маштабу на адну паралель, робячы іх сінтэз ядром ідэйна-эстэтычнага значэння твора, надаючы вершу надзвычай пераканаўчае і праўдзівае гучанне. Заўважым, што гэта адбываецца ў межах лаканічнай формы, калі паэт не звяртаецца да тлумачэнняў, доказаў, ілюстрацый, не дзеліцца самім ходам думкі. М. Танк адразу выдае інсайт, пакідаючы чытачу магчымасць самастойна правесці метафарычныя паралелі паміж кантраснымі вобразамі і ўсвядоміць шматмернасць паэтычнага мыслення аўтара.

М. І. Мішчанчук у якасці стылявой дамінанты творчасці паэта адзначае яго «захапленне драбніцамі звычайнага чалавечага жыцця і ўменне ўзводзіць іх на ўзровень сапраўднай паэзіі, выкрасаць іскры мастацкасці з прозы» [5, с. 122]. Такой прозай жыцця з вялікім паэтычным патэнцыялам для Максіма Танка можа стаць нават адрамантаваная дарога, калдобіны на якой засыпалі не пяском, а ракушчачнікам: *«Раней было тут не да язды,/А цяпер і хадзіць нельга:/Чуеш, як пад нагамі шумяць хвалі,/Нехта з разбітых караблёў/Моліць ратунку / І пажагальны крык чаек»* [2, с. 878]. Здавалася б дзіўным сустрэць у высокай паэзіі такі прыземлены і праявічны вобраз, як адрамантаваная дарога, ды і ўвогуле ці варта ўспрымаць гэта ў ролі вобраза ў поўным сэнсе гэтага слова – канкрэтна-пачуццёвая форма ўяўлення мастаком рэчаіснасці. Але М. Танк у некалькіх скандэнсаваных радках нечакана пераводзіць вобраз ва ўмоўна-асацыятыўнае вымярэнне, а выразныя адчувальныя гукі хады па ракушчачніку ператвараюцца ў шум хваляў і крык чаек.

І раптам дарога ўжо нагадвае не толькі мора, але і само жыццё ці нават гісторыю чалавецтва, а калдобіны на ёй уяўляюцца тымі старонкамі, што ўсім хочацца хутчэй замаскіраваць, выдаліць з памяці, толькі шум ракушачніку не дае канчаткова перагарнуць іх.

Сапраўды, падобныя азарэнні Максіма Танка вынікаюць з самой прозы жыцця, праходзячы праз светаўспрыманне творцы, яны трансфармуюцца ў шматмерны, глыбокі вобраз-асацыяцыю, павышаючы шчыльнасць паэтычнага сэнсу ў межах лаканічнай формы. Цесная сувязь з жыццёвай праўдай і ў пэўнай ступені будзённасцю робяць такія вершы блізкімі па гучанні да дзённікавых запісаў. Вяртаючыся да папярэдняга верша, узгадаем яго пачатковыя радкі: «*Адрамантавалі дарогу./Толькі чамусьці/Засыпалі калдобіны/Не няском, а ракушачнікам*» [2, с. 878]. Відавочна, такі выраз лёгка пераблытаць з беглым запісам у нататніку. У М. Танка ж ён стаў імпульсам для разваг, якія ідуць далёка за межы штодзённай руціны, закранаючы пытанні быццянага ўзроўню.

Меркаванне аб дзённікавым гучанні верлібраў-інсайтаў падмацуем параўнаннем асобных вытрымак з запісаў паэта і яго вершаў. Для аб'ектыўнасці ўзятыя прыклады, адносна блізкія па часе стварэння, – цытата з дзённікавага запісу за 4 студзеня 1985 г. (I) і верш, датаваны 1989 г. (II).

(I) «*Здаецца, падымаецца цана на людзей, якія яшчэ не развучыліся самастойна думаць*» [6, с. 473].

(II) «*Даўно развучыліся/Жыць патрыярхальнай сям'ёй,/Ад усходу да заходу сонца/Хадзіць за плугам,/Раніцою адным ручніком/Сціраць з твару стому і сон,/З адной міскі сёрбаць/Бацвінне ці крупнік,/Адвейваць ад мякіны зерне/І няпраўду ад праўды./Як жа невукам гэтакім/Ды ляцець на другія планеты!*» [2, с. 857–858].

Натуральна, што верлібр адрозніваецца непараўнальна больш разнастайным сінтаксічным малюнкам, багатай ілюстраванасцю галоўнай думкі і ў рэшце рэшт рытмічнай арганізацыяй. Але ў сэнсавым і інтанацыйным планах прыведзеныя прыклады існуюць у адным вымярэнні: цытата з дзённіка магла б пачынаць верш-развагу, а верлібр – стаць арганічнай часткай штодзённых запісаў паэта. У абодвух выпадках аўтар гаворыць прамалінейна, дасціпна, не шукае спецыяльных слоў, а сама выснова быццам прыйшла незнарок і стала беглым запісам, зробленым на хаду. Гэтае назіранне пацвярджае дзённікаваасць гучання верлібраў-інсайтаў М. Танка, іх трывалую жыццёвую апору.

Літаратуразнаўца А. К. Кабаковіч адзначыла, што менавіта з формай верлібра звязаны «найбольш значныя творчыя пошукі паэта на шляху адлюстравання жыццёвай праўды» [7, с. 122]. У. В. Гніламёдаў, характарызуючы статус верлібра ў творчасці М. Танка, падкрэслівае, што гэта «не толькі тып верша, але і новая канцэпцыя жыцця, якое бачыцца паэту ў яго рэальным напаўненні, у разнастайнасці “высокага” і “нізкага”, у багацці штодзённай прозы. Пры гэтым з’явы глабальнага парадку і падзеі менш значныя, “камерныя”, набываюць у яго паэзіі роўныя правы. Верш гучыць вельмі натуральна, нязмушана ў рытміка-інтанацыйным сэнсе, адчуваецца імкненне аўтара да абнаўлення намёкаў, да збліжэння са звычайнай штодзённай гаворкай» [8, с. 200]. На перавагу «гутарковай, размоўнай інтанацыі» ў вер-

лібрах Максіма Танка звяртала ўвагу і даследчыца У. Ю. Верына [1, с. 15]. Высновы літаратуразнаўцаў у поўнай меры адносяцца і да свабодных вершаў лаканічнай формы. Прычым сціслы аб'ём у такіх творах спалучаецца з надзвычай скандэнсаваным зместам без адцягненых разважанняў, адарваных ад зямлі. І нават размоўная інтанацыя не замянае верлібрам з аднаго-двух сказаў гучаць афарыстычна: «*Кажуць: зло/Нараджае зло./А найчасцей –/Яго нараджае/Надзея/На аднушчэнне/Грахоў*» [2, с. 867].

Указанне на верлібравую форму вершаў-інсайтаў відавочна падразумявае адсутнасць рыфмы, што адпавядае ідэйна-сэнсавай дамінанце падобных твораў. Яны грунтуюцца на думках, народжаных самой рэчаіснасцю, на прозе жыцця, фіксуюць непаўторныя моманты спасціжэння ісціны. Азарэнне, як правіла, прадугледжвае раптоўнасць усведамлення, хоць, можа, яно і з'яўляецца вынікам доўгіх унутраных роздумаў. Бездакорная рыфма і прычасаны рытмічны малюнак гавораць пра планамерную работу з тэкстам і пазбаўляюць яго шчырасці і нязмушаннасці гучання.

Тым не менш сугучча радкоў, на наш погляд, не заўсёды перашкаджае ўзнікнуць эффекту імгненнасці ўражання. Прыкладам таму можа служыць сямірадкоўе «*Перад самагубствам*»: «*Гляджу,/Як расчэсваеш/Вадаспад сваіх кос/І не заўважаеш мяне, самагубца,/Якому, значь, вызначыў лёс/У іх бруі/Захлынуцца*» [2, с. 901]. Герой назірае за даволі будзённым заняткам каханай, што, відаць, рабіў ужо не аднойчы – вывад заснаваны на падкрэсленай працэсуальнасці гучання дзеяслова *гляджу*. Але толькі зараз усвядоміў сваё наканаванне стаць ахвярай гэтага «вадаспаду». Раптоўнасць азарэння ізноў жа грунтуюцца на кантрасце вобразаў-асацыяцый: расчэсванне кос, гіпнатычнае, заспакойлівае, суседнічае са згадкай пра пагібель у бруі-тым патоку «вады». Разам з выбарам моўных сродкаў і кантраснай структурай выказвання верш гучыць як інсайт яшчэ і дзякуючы інтанацыйнай разарванасці радкоў: толькі чацвёрта з сямі звязаны парамі рыфмаў. Гэта дазваляе падтрымаць адчуванне імправізаванасці і непаўторнасці моманту ўсведамлення думкі.

Такім чынам, даследаванне паказала, што верлібры-інсайты валодаюць шэрагам фармальна-зместавых асаблівасцей, якія дазваляюць лічыць іх не выпадковай з'явай, а адметнай разнавіднасцю свабоднага верша М. Танка. Верлібрам-інсайтам мы называем той верш, ядро зместу якога ўтварае аўтарскае азарэнне, неспадзяванае ўсведамленне ісціны. Эфект раптоўнасці моманту забяспечваецца абмежаваным аб'ёмам: як правіла, 6–8 радкоў. У плане сінтаксічнай арганізацыі такія верлібры ўяўляюць сабой адзін, зрэдку два сказы, што складаюць непарушнае адзінства, з якога нельга вылучыць ідэйна самастойную цытату.

Паказальна, што верлібры-інсайты сталі больш прыкметнай з'явай менавіта сталага перыяду творчасці М. Танка. Паэт дзеліцца зернем свайго духоўнага вопыту, не марнуючы час на празмерныя разважання і доказы там, дзе азарэнне гаворыць самае за сябе. У такіх вершах арганічна спалучаюцца афарыстычнасць і спавядальнасць, шматузроўневая асацыяцыятыўнасць і неадрыўная сувязь з прозай жыцця, размоўнасць інтанацыі і пераканаўчасць назіранняў.

ЛІТАРАТУРА

1. *Верына, У. Ю.* Верлібр у паэзіі беларускага авангарду 1980–1990-х гадоў / У. Ю. Верына. – Мінск : Бестпрынт, 2005. – 91 с.
2. *Танк, М.* Збор твораў / М. Танк. – Мінск : Харвест, 2010. – 1007 с.
3. Новая філасофская энцыклапедыя [Электронны рэсурс]; под ред. В. С. Стёпина // Академик. – Режим доступа: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/2357/%D0%98%D0%9D%D0%A1%D0%90%D0%99%D0%A2. – Дата доступа: 21.05.2021.
4. *Рагойша, В. П.* Беларускае вершаванне : вучэб. дапам. для студэнтаў выш. навуч. устаноў па філалаг. спец. / В. П. Рагойша. – Мінск : БДУ, 2010. – 150 с.
5. *Мішчанчук, М. І.* Стыль Максіма Танка: кантэкстуальны аспект / М. І. Мішчанчук // Сёмыя Танкаўскія чытанні : зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал. Ф. С. Шумчык [і інш.]. – Мінск, 2010. – С. 121–123.
6. *Танк, М.* Збор твораў : у 13 т. / М. Танк. – Мінск : Беларус. навука, 2006–2012. – Т. 10 : Дзённікі (1960–1994). – 2010. – 919 с.
7. *Кабаковіч, А. К.* Беларускі свабодны верш / А. К. Кабаковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1984. – 175 с.
8. *Гніламёдаў, У. В.* Ад даўніны да сучаснасці : нарыс пра беларус. паэзію / У. Гніламёдаў. – Мінск : Маст. літ., 2001. – 246 с.

Поступила в редакцию 01.06.2021